

RUS YAYILMACILIĞININ SİSTEMLEŞME SÜRECİ*

Ahmet AKMAZ**

ÖZET

Buzlarla ve ormanlarla kaplı bir coğrafyada yaşayan Rusların en büyük hayali sıcak ülkelere hâkim olmak ve açık denizlere inmekti. 1240 yılından 1480 yılına kadar Altın Ordu hâkimiyeti altında kalan Ruslar, bu dönem içinde devlet olmayı öğrendikten sonra söz konusu hayallerini gerçekleştirmek için harekete geçtiler. Bir yandan Müslüman-Türk yurtlarını bir bir işgal ederken diğer yandan yayılmacı siyasetlerini geliştirip sistemli bir hale getirdiler.

Anahtar Kelimeler: Rus, Rusya, Altın Ordu, Astrahan, Kazan, Osmanlı

ABSTRACT

SYSTEMATIC PROCESS OF RUSSIAN EXPANSIONISM

The biggest dream of Russians living in a region covered with ice and forest was to control the hot countries and to reach the open seas. From 1480 until 1240, Russians remained in control of the Golden Horde and learned how to manage a state during this period and acted to realize their dreams. On the one hand they occupied the Turkish-Muslim homeland, on the other hand improved an expansionist policy systematically.

Key Words: Russian, Russia, the Golden Horde, Astrakhan, Kazan, Ottoman

* Bu makale “ *Rus Yayılmacılığı Karşısında Kafkasya Mitrizm Hareketinin Doğuşu* ” adlı yüksek lisans tezine dayanılarak hazırlanmıştır.

** Yrd. Doç. Dr.,Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Öğretim Üyesi. aakmaz@bartin.edu.tr

GİRİŞ

Rus tarihini incelediğimiz zaman Altın Ordu hâkimiyetine girinceye kadar gerçek manada bir Rus devleti olgusu ile karşılaşmadığımızı görmekteyiz¹. Diğer bir ifadeyle Ruslar, gerçek manada devlet olmayı 240 senelik (1240-1480) Altın Ordu hâkimiyeti altında kaldıkları dönemde öğrendiler.²Altın Ordu hanı Batu Han, 1240'da Rus yurdunu fethettiği sıralarda Rusya'da tam manasıyla siyasî bir kargaşa hâkimdi.Bundan önce her ne kadar Normanların tesiriyle devlet teşkilatı vücuda getirmiş;Hıristiyanlığın kabulünden sonra da yazılı edebiyat,mimarî,iktisadî ve diğer bazı sahalarda bir takım faaliyetlerde bulunmuş olsalar da Altın Ordu Devleti'nin himayesi sayesinde devlet olmayı öğrendiler³ ve ancak Moskova knezliğinin⁴ büyük knezlik haline gelişinden sonra da büyük bir devlet kurabildiler.

Moskova, Suzdal mıntkasını müdafaa etmek maksadıyla bir hudut karakolu olarak Knez Yuri Dolgoriki tarafından 1147 yılında tesis edildi. Bulunduğu yerin iktisadî, coğrafî ve askerî bakımdan haiz olduğu ehemmiyet sayesinde çabucak inkişaf etti⁵. 1328-1341 yıllarında Moskova knezi olan İvan Kalita'nın (İvan Daniiloviç), Altın Ordu Devleti'ne verilen

¹ Rus tarihinin gelişimi ile ilgili ayrıntılar için bkz. Kurat, Akdes Nimet, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Ankara- 1987, s. 3 vd.

² Kurat, Akdes Nimet, “*Altın Ordu Devleti*” Türk Dünyası El Kitabı Coğrafya-Tarih, C. I, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: Seri I, Sayı: A-23, Ankara-1992, s. 402-403.

³ Kurat, *Altın Ordu*, s. 402-403; Akdes Nimet Kurat, *IV-XVII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara 1992, s. 126. Altın Ordu Devleti'nin Rus devlet teşkilatına yaptığı tesire Barthold şu sözleri ile işaret etmektedir; “Moğol hâkimiyeti, meydana getirdiği Moğolistan üzerinde hiçbir tesir yapmadığı halde, Çin, İslam Asyası ve Rusya'da kuvvetli bir siyasi teşkilat kurmuştur.”Bkz. Barthold, Wilhelm, *Uluğ Beğ ve Zamanı*, Çev. Prof. Dr. İsmail Aka, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara -1990, s. 4-5.

⁴ Altın Ordu hâkimiyetinden önce Rusya, knezlik olarak ifade edilen derebeylik sistemi ile yönetiliyordu. VII. yüzyılda kurulan Samo knezliği, ilk kurulan knezlik oldu; ancak ömrü fazla sürmedi. En dikkat çekici olanları Kiev ve Moskova knezlikleridir. Ayrıntılar için bk. Ayrıntılar için bkz. Devlet, Nadir- Nesrin Sarıahmetoğlu (Editörler), *Rusya Tarihi*, T. C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2857-Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 1814, 1. Baskı, Eskişehir Ocak 2013, s. 11vd.

⁵ Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 89; Berkok, General İsmail, *Tarihte Kafkasya*, İstanbul-1958, s. 310-311.

vergilerin Moskova knezliği tarafından toplanması müsaadesini almasının yanında Moskova'da asayiş ve emniyeti temin etmesi, yeni dönem Rus devlet yapısının teşekkülünü sağladı. Daha önce Büyük Hanın memurları vasıtasıyla toplanan vergilerin Moskova knezliğince tahsil edilmeye başlanmasına asayiş ve emniyetin sağlanması da eklenince bu knezliğin mertebesi diğer knezlikler ve ahali arasında hızla yükseldi. Bu suretle Moskova, hemen bütün Rusya'nın mümessili, siyasî ve idarî merkezi haline geldi. İvan Kalita, Rusya'da adeta hanların vekili sayıldı. Netice itibariyle Rusya'nın en büyük zaafı olan tefrika, yerini birleşmeye terk etti⁶. Bu da Rusların sıcak memleketlere hâkim olma ve açık denizlere açılma hayallerini gerçekleştirmek için önemli bir adım oldu.

Rus Yayılmacılığının Gelişmesi

Rus memleketi, ormanlar ve buzlar arasına sıkışmış vaziyette idi. Dolayısı ile coğrafi şartlar, Rusları yayılmacı bir siyaset gütmeye zorluyordu⁷. Binaen aleyh yukarıda bahsettiğimiz gibi sıcak memleketlere hâkim olmak ve açık denizlere açılmak Rusların en büyük arzuları idi. Basra körfezine indikleri takdirde de yayılmacı siyasetlerini gerçekleştirme yolunda çok büyük bir adım atmış olacaktı. Basra körfezine Rusları ulaştıracak en kısa yol da Kafkasya idi⁸.

Rusların Kafkasya istikametinde yayılmalarının temelleri –ki bu aynı zamanda Rus yayılmacılığının temeli olarak da görülebilir- Moskova büyük knezi olan (1462-1505) III. İvan tarafından 1472 yılında atıldı. Bu tarihte Bizans'ın son imparatoru XIII. Konstantin'in yeğeni Sofiya ile evlenen İvan, bundan sonra kendini “Bizans imparatorlarının meşru halefi ve Ortodoksluğun yegâne hâmisî” ittihaz etti⁹. Hatta Metropolid Zosima, III.

⁶ Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 91; Berkok, a. g. e., s. 212-213.

⁷ Berkok, a. g. e., s. 308-309.

⁸ Berkok, a. g. e., s. 12.

⁹ Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 123-124; Akçuraoğlu, Yusuf, Türk Cermen ve Slavların Münâsebât-ı Tarihiyyeleri, İstanbul-1330, s. 13-14.

İvan'dan bahsederken “Nasraniyyetin hâdimi, bütün Rusyalıların sahib ve hâkimi, yeni Şehr-i Konstantiniyye olan Moskova'nın yeni Kayser-i Kostantini Büyük Knez İvan Vasili'yi Cenab-ı Hakk takdis etti¹⁰.” diyordu. Moskova knezleri artık, hem Ortodoksların ruhanî reisi hem de Doğu Hıristiyanlığının Müslümanlara karşı mümessili vaziyetinde idiler¹¹. Neticede Ruslar, 1240 yılında girdikleri Altın Ordu hâkimiyetinden 1480 yılında kurtulduklarında millet ve devlet olma merhalesini tamamlayıp yayılma siyasetine giriştiler¹².

Rusların ilk yayılma alanı, devlet olmayı öğrendikleri Altın Ordu Devleti'nin kontrolü altındaki topraklar oldu. Altın Ordu'nun zayıflamaya yüz tuttuğu tarihlerden itibaren Sibir (1420-1598), Kazan (1437-1552), Kasım (1445-1681), Kırım (1460-1783), Astrahan¹³ (1466-1556) gibi hanlıklar ortaya çıkmıştı¹⁴. Hanlıklar arasındaki mücadeleler, yayılcı bir siyaset takip eden Moskova'ya bu hanlıkları tek tek işgal etme imkânı sağladı. İlk işgal edilen hanlık, Kazan hanlığı oldu. Rusların burayı işgal etmesini kolaylaştıran en önemli faktörlerin başında Kazan Hanlığı'ndaki taht mücadeleleri geliyordu¹⁵. 1479'dan sonra Kazan'da iki parti ortaya çıkmış ve “hanlık mücadelesi” patlak vermişti. Hanlığı çökertecek mahiyette birbirleri ile boğuşan bu iki partiden biri Rus partisi diğeri de

¹⁰ Akçuraoğlu, a. g. e., s. 13.

¹¹ Ahmed Refik, *Büyük Tarih-i Umumi, İstanbul 1328*, C. VI, s. 467. Moskova'nın Altın Ordu Devleti himayesinde yükselişi ve payitaht oluşu ile ilgili olarak ayrıca bkz. Ahmed Refik, *Tarih-i Medeniyyet*, İstanbul 1328, C. II, s. 14-15; İbrahim Hakki, *Tarih-i Umumi*, Dersaadet-1305, c. III, s. 224-225.

¹² Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 143-144.

¹³ Astrahan, Astırhan, Astarhan, Estirhan, Eçtirhan, Ecederhan, Ejderhan, Hacitarhan ve Tsitrahhan olarak da anılmaktadır. Bk. Arat, R. Rahmeti “*Astırhan*”, İslam Ansiklopedisi, MEB, Eskişehir-2001, c. I, s. 680-682.

¹⁴ Yıldız, Hakki Dursun (Redaktör), *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, I-XIV, Çağ Yayınları, İstanbul 1989, C. IX, s. 343; Temir, Ahmet, “*Kazan Hanlığı (1437- 1552)*” Türk Dünyası El Kitabı Coğrafya-Tarih, C. I, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: Seri I, Sayı: A-23, Ankara-1992, s. 409.

¹⁵ Kurat, *IV-XVII. Yızyıllarda*, s. 160; Temir, *Kazan Hanlığı*, 410; Yıldız, a. g. e., c. IX, s. 346.

Millî parti idi. Rus partisi, Moskova ile uzlaşmak gerektiğini öne sürerken Millî parti, Rusların, Kazan'ın iç işlerine karışmasını doğru bulmuyordu. Bu iki parti arasında meydana gelen sürtüşmeler devlet idaresindeki zaafı gittikçe artırıyor. Daha da kötüsü, Moskova'nın Kazan Hanlığı üzerinde siyasî nüfuz ve tahakkümüne yol açıyor olmasıydı¹⁶. 1485 yılında Rus düşmanı olarak tanınan Ali Han, Kazan tahtına geçince III. İvan, Kazan'ı zabtettirmeye karar verdi. 1487 yılında büyük bir Rus ordusu Kazan şehrini kuşattı. Kazanlılar, mukavemet edemeyeceklerini anlayınca teslim oldular. 9 Temmuz 1487 tarihinde ilk defa olmak üzere Ruslar Kazan'a girerek şehri işgal ettiler. Ancak III. İvan, Kazan Hanlığı'nı tamamen ortadan kaldırmayı uygun görmedi; daha doğrusu henüz bunu yapacak kudrette değildi. Kazan tahtına Ali Han'ın kardeşi Muhammed Emin'i getirdi ve Rus düşmanı olarak tanınan birçok kişiyi öldürdü. Ali Han, karıları ve çocuklarıyla birlikte çok soğuk bir yer olan Vologda şehrine sürgün edildi¹⁷.

Bundan sonra Kazan Hanlığı'nda dâhili mücadeleler ve Rus müdahaleleri sürüp gitti. Zaman zaman tamamen müstakil ve millî bir siyaset takip edilse de¹⁸ bu durum, Rus yayılmacılığının en önemli simalarından biri olan Korkunç İvan (1547-1584; çarlık dönemi) olarak tanınan IV. İvan¹⁹ döneminde son buldu. O, tıpkı dedesi III. İvan gibi Kazan'ı istila etmeye kararlı idi. 1549 sonbaharında Rus birliklerinin Kazan'a hareket etmeleri emrini verdi. Kendisi de 24 Kasım'da sefere katılmak üzere Moskova'dan ayrıldı. Korkunç İvan'ın emrinde 60 bin kadar Rus askeri vardı. Kasım hanı Şah-Ali Han'ın da 20 - 30 bin Tatar askeri ile İvan'a katılması ile 80-90 bin askerden müteşekkil birlikler, 10 Şubat 1550

¹⁶ Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 116-117; Kurat, *IV-XVII. Yüzyıllarda*, s. 162-163; Kurat, Akdes Nimet, Türkiye ve İdil Boyu (1569 Astarhan Seferi, Ten-İdil Kanalı ve XVI-XVII. Yüzyıl Osmanlı-Rus Münasebetleri), Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Sayı:151, Ankara-1966, s. 66.

¹⁷ Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 16-117; Kurat, *IV-XVII. Yüzyıllarda*, s. 162-163.

¹⁸ Kurat, *IV-XVII. Yüzyıllarda*, s. 164-179.

¹⁹ Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 143-144.

tarihlerinde Kazan'ın surları dibine gelerek, şehre hücum ettiler. Kazan'ı zaptetmek kolay olmasa da²⁰ Rusların imdadına Kazan'dan kaçarak Rus ordusuna gelen Kamay Mirza yetişti. Şehrin müdafaa tertibatına dair verdiği bilgiler üzerine Butler adında bir mühendis harekete geçti. Şehrin surlarını ve suyollarını barut fiçileriyle havaya uçurdu. Bunun üzerine Ruslar şehre girdiler. Çetin ve kanlı bir savaştan sonra vaziyete hâkim oldular ve 2 Ekim 1552 günü Kazan'ı ele geçirdiler²¹.

Kazan Hanlığı'nın ardından sıra Astrahan Hanlığı'na gelmişti. Hem tarihi²² hem de hanlarının şecereleri hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığımız²³ Astrahan Hanlığı'nın bulunduğu mevki, Orta Asya ile Güneydoğu Avrupa bozkırları arasında tabii bir geçit teşkil eder. Bu sebeple, asırlarca Türk kavimleri, doğudan batıya doğru yaptıkları akınlar sırasında bu bölgeden geçmişler ve hatta burada devletler de kurmuşlardı. Çok büyük bir ticaret yolu üzerinde bulunması ve zengin bir ülke olması da çok sık hanlık mücadelelerine girilmesine ve komşu devletler ile göçebe kabilelerin ilgisini çekerek bunların dâimi hücumlarına maruz kalmasına sebep olmuştu. Neticede devamlı bir dâhilî istikrar sağlanamamış, kuvvetli bir hanlık haline gelememişti²⁴. Kırımlıların ve Nogay uruglarının buraları ele geçirmek için yaptıkları mücadeleler de Hanlığı iyice zayıf kıldı. Bunlardan başka 1532 yılında bir de Çerkes tehlikesi ortaya çıktı. Astrahan'a hücum eden Çerkesler, burayı ele geçirdiler ve Kasım Han'ı öldürerek (1532) yerine Ak-Kübek'i han yaptılar. Ak-Kübek'ten sonra han olan Abdurrahman Han (1533-1537), komşularına karşı vaziyetini

²⁰ Kurat, *IV-XVII. Yüzyıllarda*, s. 180-183; Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 153; Battal-Taymas, Abdullah, *Kazan Türkleri -Türk Tarihinin Hazin Yaprakları-*, Ankara-1966, s. 30.

²¹ Kurat, *IV-XVII. Yüzyıllarda*, s. 187-188; Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 153; Temir, *Kazan Hanlığı*, s. 411.

²² Kurat, *IV-XVII. Yüzyıllarda*, s. 274.

²³ Arat, R. Rahmeti "Astrhan", s. 680-682.

²⁴ Arat, R. Rahmeti, "Astrhan Hanlığı" *Türk Dünyası El Kitabı Coğrafya-Tarih*, I-III, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü yayınları: 121, Seri I, Sayı: A-23, Ankara-1992, c. I, s. 415.

sağlamlaştırmak maksadına binaen Rusya ile bir anlaşma imzaladı. Bu sıralarda Nogay mirzalarının Astrahan hanları üzerinde oldukça büyük tesirleri vardı. Nogay mirzalarının birçoğu da Moskova Rusyası'nın tesiri altında bulunuyordu. Dolayısıyla Astrahan üzerinde Rusların etkileri önemli rol oynamakta ve Astrahan tahtı etrafında birçok entrika çevrilmekte idi. Nitekim Nogay mirzalarının baskısı ile 1537'de Abdurrahman Han tahttan indirilerek yerine Derviş Ali, han oldu. İki sene dayanabilen Derviş Ali, Abdurrahman Han tarafından indirilince Moskova'ya giderek Rus hizmetine girdi.

Abdurrahman Han, tahtta fazla kalamadı. Nogayların baskısı ile tahttan indirilince yerine Yağmurca Han getirilmişti. Yağmurca Han, Korkunç İvan ile iyi geçinmek siyasetini takip etti. Hatta tıpkı Kasım Hanlığı gibi Moskova'nın himayesinde hanlığı devam ettirmek istemişti. Moskova'ya ne kadar dost olduğunu göstermek için de bazı han oğullarının Moskova'ya gidişi oldukça manidardı. Ruslar, Kazan'ı işgal edip halkı katlederken tahtında olan Yağmurca Han ne Rusları durdurmak, ne de Kazan'da Ruslara karşı mücadele eden Kazanlılara yardımda bulunmak için harekete geçti. Ruslara şirin görünme siyasetini takip eden bu hanın da hanlığı fazla sürmedi. 1554 yılında harekete geçen Nogay mirzaları, onu tahttan indirerek yerine Korkunç İvan'ın emri doğrultusunda Derviş Ali'yi ikinci defa han yaptılar. O sırada Zvenigorod şehrinde bulunan Derviş Ali, Astrahan'a gitmek üzere buradan ayrıldı. Derviş Ali'yi Astrahan'a iletmek üzere onunla birlikte büyük bir Rus ordusu da hareket etti. 24 Mayıs 1554 yılında Astrahan şehrine girdiler. Rusların ortaya koyduğu şartları kabul eden Derviş Ali, Astrahan'a ikinci defa han oldu²⁵. Bu şartlar arasında yılda kırk bin altın ödemek, üç bin yük balık vermek ve Hazar denizine kadar İdil nehri boyunca balık avlamak hakkını Ruslara tanımak gibi taahhütler başta

²⁵ Kurat, *IV-XVII. Yüzyıllarda*, s. 275-278; Yıldız, a. g. e., c. IX, s. 353-354.

geliyordu. Rusların bunlarla yetinmeyip Astrahan'ı işgal etmek isteyecekleri muhakkaktı. Nitekim Korkunç İvan, Astrahan'ın zabtı için gerekli hazırlıkları yaptı ve büyük bir ordu ile İdil nehri boyunca harekete geçti. 1556 yılı sonunda ani bir baskın tertip eden Ruslar, Astrahan şehrini işgal ettiler²⁶.

1552'de Kazan'ın Ruslar tarafından işgal edilışinden 4 yıl sonra 1556 yılında Astrahan Hanlığı'nın da işgal edilışı Ruslar açısından fevkalade sonuçlar doğurdu. Bu aynı zamanda Türk dünyası için de felaket yıllarının başlangıç noktası oldu. On asırdan fazla bir Türk nehri olan İdil baştan aşağı bir Rus nehri haline geldi. Rusya'nın en önemli iktisadî kaynaklarından biri olma rolünü oynamaya başladı. Balık rezervlerinin çokluğu yanında Hazar denizine Rusya'yı bağlayacak en önemli taşıt yolu olması itibariyle de gün geçtikçe Rusya için önemi daha da arttı²⁷.

Rusya'nın Hazar denizine inmesini müteakip İran'daki Şîî Safevî devleti ile Rusya arasında yakın bir ilişki ortaya çıktı. Bu iki güç şimdi ortak düşman olarak gördükleri Osmanlı Türklerine, Kırım Tatarlarına ve Şeybânî Özbeklere karşı birlikte mücadele etme imkânına kavuştular. Rusya'nın kuzeyden Hazar denizine inerek İran ile buluşması Sünnî İslam âlemini (daha doğrusu Türk dünyasını) ikiye ayırdı: Batıda Osmanlı ve Kırım; doğuda Orta Asya Türklüğü²⁸.

1552'de Kazan ve 1556'da Astrahan'ı işgal eden Ruslar, Bir Türk nehri olan İdil'i, bir Rus nehrine çevirdikten sonra Kuzey Kafkaslarda Terek nehrine ve Kabartay bölgesi ile Karadeniz'e inmeye başladılar. Kazan'ın işgalinden birkaç yıl sonra Ural dağları çevresinde yaşayan Başkurtlar ve Sibir Tatarlarının bir kısmı Moskova'ya tâbi oldular. Rusya, bu suretle “çok

²⁶ Kurat, *IV-XVII. Yızyıllarda*, s. 279-280.

²⁷ Kurat, *IV-XVII. Yızyıllarda*, 280; Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 154.

²⁸ Bennigsen, Alexandre-Marie Broxup, *The Islamic Threat to the Soviet State*, Sydney-1985, s. 11-12.

milletli bir devlet” oldu; daha doğrusu süratle gelişen Rus emperyalizmi ortaya çıktı²⁹. “Bütün bunlar olup biterken; Ruslar, İslam toprakları üzerinde mütemadiyen yayılırken acaba Osmanlı devleti, Rusları önleyemez miydi?” diye bir soru ister istemez akla gelmektedir.

Osmanlı, hızla yaklaşan Rus tehlikesinin henüz farkına varamamıştı. Kazan'dan ve Ejderhan'dan kaçarak İstanbul'a ulaşan mülteciler, Müslümanlara reva görülen zulümlerden şikâyetçi oldular. Orta Asya'dan elçiler geldi. Gelen elçi ve mülteciler, Ejderhan'ın Moskova eline geçmesi ile Buhara ve Semerkant hacılarının hac yolunun kapandığını³⁰, İran üzerinden hacca gidenlerin tutuklandığını anlattılar. Kendilerini ancak “Halife-yi Rûy-ı Zemîn” sıfatını haiz Osmanlı sultanının kurtarabileceğini söylediler ve yardım talep ettiler.³¹ Gelen bu istek ve uyarılar üzerine Osmanlı devlet ricâli Rus tehlikesinin farkına varmış ve hatta Rusları Kazan ve Astrahan'dan atarak bu hanlıkları tekrar canlandırmak hevesine kapılmışlardı.³² Dolayısıyla Astrahan'a bir sefer tertip edilmesi zarureti ortaya çıktı. Ayrıca Astrahan'a sefer yapmak için başkaca sebepler de vardı. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz: Orta Asya Müslümanları üzerindeki nüfuzunu artırmak, İran'a karşı Türkistan'daki Müslümanlarla müşterek hareket etme imkânına kavuşmak ve Rusların Müslümanlar üzerindeki zulüm ve vahşetini ortadan kaldırmak. Nitekim, uzun görüşmelerden sonra Astrahan'a sefer yapılmasına karar verilerek, 1568 yılı başlarından itibaren sefer hazırlıklarına başlandı³³. Neticede 1569 yılında İdil boyunu Rus işgalinden kurtarmak maksadıyla Astrahan (Ejderhan) seferi gerçekleşti. Ancak umulanın aksine kötü bir organizasyon sonucu tam bir fiyasko ile

²⁹ Kurat, *IV-XVII. Yüzyıllarda*, s. 199.

³⁰ Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 159; İnalçık, Halil, “*Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569)*” *Belleten*, Nisan 1948, c. XII, Sayı: 46, 349-402, Battal-Taymas, a. g. e., s. 48-49.

³¹ İnalçık, a. g. m., s. 48-49.

³² Kurat, *IV-XVII. Yüzyıllarda*, s. 199.

³³ İnalçık, a. g. m., s. 48-49; Battal-Taymas, a. g. e., s. 48-49.

sonuçlandı³⁴. 1571 yılında vuku bulan Kıbrıs seferi ve İnebahtı hezimetini³⁵, Bâb-ı Âlî'nin dikkatini başka tarafa çekmiş, Kazan ve Ejderhan meselelerini de unutturmuştu³⁶. Bu hususta Rusların Osmanlılara karşı takip ettikleri siyasetin etkisini de göz ardı etmemek gerekir. Ruslar, her ne kadar İstanbul'a sahip olmayı ana hedef haline getirselers de zamanın en kudretli askerî gücüne sahip olan Osmanlı Devleti'ne karşı koyamayacaklarını bildiklerinden bu devlet ile iyi geçinmek mecburiyetinde idiler. Osmanlı Devleti'nin kudretini yakından takip ederek ona göre dış siyasetlerini ayarlamaya gayret ettiler. Sırf dış işleriyle ilgilenmek üzere kurdukları bir dairenin (Posolskiy Prikaz-Elçiler Dairesi) bir bürosunu Türklere karşı tanzim edecekleri siyaset için ayırdılar. Bu siyasetin temeli, Osmanlı padişahlarını oyalamak, mümkün merteye uysal görünmek ve yerine göre aldatmaktan ibaretti. Bu hususta bilhassa temayüz eden Korkunç İvan'dı.³⁷ Meselâ; 1559 yılında D. Adaşef komutasında bir Rus birliği Özü nehrini sallarla inerek Kırım'ın batı kıyılarını yağma ve tahrip edip, Osmanlılardan bazılarını da esir almıştı. Korkunç İvan, esir alınan Osmanlıları Özü Paşasına göndererek Osmanlılara karşı hiçbir kötü niyeti olmadığını anlatmak istemişti³⁸. Ruslar, Osmanlı Devleti'ne karşı boyun eğmek zorunda olduklarını kabul ediyorlardı ancak, İstanbul'u bir gün elde edecekleri fikrinden asla vazgeçmediler.³⁹

³⁴ Astrahan (Ejderhan) seferi ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Kurat, *İdil Boyu*, s. 78-148; Katib Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibar fî Esfâri'l-Bihar (Deniz Savaşları Hakkında Büyüklere Armağan)*, Haz. Orhan Şaik Gökyay, İstanbul-1980, c. I, s. 130-131; Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, Haz. Bekir Sıtkı Baykal, Ankara 1992, c. I, s. 329-331; Ürekli, Muzaffer, *Kırım Hanlığının Kuruluşu ve Osmanlı Himayesinde Yükselişi (1441-1569)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları:98, Seri, III, Sayı:A. 26, Ankara-1989, s. 4957; Battal-Taymas, s. 38-42; Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 160.

³⁵ Kıbrıs seferi ve İnebahtı hezimetini için bkz. Yıldız, a. g. e.,c. X, s. 386-388.

³⁶ Kurat, *IV-XVII. Yüzyıllarda*, s. 200.

³⁷ Kurat, *İdil Boyu*, s. 80-11; Kurat, Akdes Nimet, *Türkiye ve Rusya*, Kültür Bakanlığı Yayınları/1194, Kültür Eserleri Dizisi/150, Ankara-1990, s. 4-5.

³⁸ İncalık, a. g. m.,s. 48-49.

³⁹ Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 5.

Rusya’da teşekkül etmekte olan yayılmacı zihniyet, XVII. yüzyıla gelindiğinde, çok derine kök salmıştı. Akdes Nimet Kurat’ın ifadesi ile o dönemde Rusya’da hâkim zihniyet şu merkezde idi: “Rusya’da Çarlığın kurulması, Moskova’nın ‘Üçüncü Roma’ olduğu ve Rusların ‘Yeni bir İsrail oğulları’ oldukları telakkisi kök salmışken, aynı zamanda Rusya’nın hakiki bir ‘Ortodoks Hıristiyan memleketi’ olduğu, Ortodoksluğun ancak Rusya’da en temiz bir şekilde muhafaza edildiği zihniyeti de yerleşmişti. Bizans imparatorluğunun yıkılışı, Rumların Floransa Ünyonu ile Ortodoksluğa ihanetlerinin bir cezası gibi tefsir edildiğinden, Rusya’nın da batmaması, kuvvetlenmesi için din akidelerinin ve Ortodoksluk-Hıristiyanlık esaslarında gelişen eski rus geleneklerinin, küçük bir değişiklik yapmadan, muhafaza edilmesi gerektiği görüşü de derin bir kök salmıştı.”⁴⁰

Türklerin Akbıyık ve Deli Petro olarak andığı Çar Petro (1696-1725)⁴¹ ile birlikte Rus yayılmacılığı bambaşka bir çehreye büründü. Petro’nun tasavvurları bir insan ömrüne sığmayacak kadar büyüktü. Tarihî bakımdan Petro’ya ait olduğu vesikalanmamış olmakla beraber Rus yayılmacılığının özünü teşkil eden bu tasavvurlar, “Petro’nun Vasiyetnamesi” adı altında sonrakilere miras olarak kaldı.⁴² Bu vasiyetnameyi esas alarak bir değerlendirme yapacak olursak Rus yayılmacılığının “İstanbul’a sahip olup ‘Üçüncü Roma Nazariyesi’ni gerçekleştirme” emeli üzerine kurulduğunu görürüz. Bunun için de iki ana esas geliştirilmiştir. Bunlardan biri işgal edilecek ülkede işgal öncesi yapılması gerekenler diğeri de diğer devletler nezdinde güdülmesi gereken siyaset.

1-İşgal edilecek memleketlerde işgal öncesi yapılması gerekenler;

a) *İftira dâhil her türlü vasıttan istifade ederek fitne, fesat tohumları ekip tefrika çıkarmak,*

⁴⁰ Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 239.

⁴¹ Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 272.

⁴² Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 272; Ahmed Cevdet Paşa, *Vakayı’-ı Devlet-i Aliyye*, yy-Trz.,c. III, s. 300.

b) *Rüşvet yolu ile milletlerin ulularını celbetmek,*

c) *Her halükarda Rusya taraftarı olan şahsın tahta oturması temin edilerek himaye bahanesi ile o memleketi işgal etmek.*

2-Diğer devletler nezdinde güdülmesi gereken siyaset;

a) *Kuvvetlinin karşısında daima zayıfı destekleyerek kuvvetli olanı da zayıflatıp her ikisini de kolayca halletmek,*

b) *Kendisinden daha güçlü gördüğü ve baş edemeyeceğini düşündüğü devletlerle anlaşarak küçük diğer devletlerin paylaşılması yoluna gitmek⁴³.*

SONUÇ

Buzlarla ve ormanlarla kaplı bir coğrafyada yaşayan Rusların en büyük hayali sıcak tülkelere hâkim olmak ve açık denizlere inmektir. 1240 yılından 1480 yılına kadar 240 yıl Altın Ordu hâkimiyeti altında kalan Ruslar, bu dönem içinde devlet olmayı öğrendiler. 1462-1505 yıllarında Moskova büyük knezi olan III. İvan'la birlikte de söz konusu hayallerini gerçekleştirmek için harekete geçerek yayılmacı bir siyaset takip etmeye başladılar.

1472 yılında Bizans'ın son imparatoru XIII. Konstantin'in yeğeni Sofiya ile evlenen III. İvan, bundan sonra kendini "Bizans imparatorlarının meşru halefi ve Ortodoksluğun yegâne hâmisini" ittihaz etti. Metropolit Zosima'nın, ondan bahsederken "Nasraniyyetin hâdimi, bütün Rusyalıların sahib ve hâkimi, yeni Şehr-i Konstantiniyye olan Moskova'nın yeni Kayser-i Kostantini Büyük Knez İvan Vasili'yi Cenab-ı Hakk takdis etti." demesinin ardından artık Moskova knezleri, hem Ortodoksların ruhanî reisi hem de Doğu Hıristiyanlığının Müslümanlara karşı mümessili vaziyetini aldılar.

Rusya'da teşekkül etmekte olan yayılmacı zihniyet, Türklerin Akbıyık ve Deli Petro olarak andığı Çar Petro (1696-1725) ile birlikte Rus yayılmacılığı bambaşka bir çehreye büründü. Tarihî bakımdan her ne kadar

⁴³ Vasiyyetin Türkçe metni için bkz. A. Cevdet, *Vakayı*, c. III, s. 352-355.

ona ait olduğu vesikalanmamış olsa da Rus yayılmacılığının özünü teşkil eden tasavvurları, “Petro’nun Vasiyetnamesi” adı altında sonrakilere miras olarak kaldı. Bu vasiyetnameyi esas alarak bir değerlendirme yapacak olursak Rus yayılmacılığının “*İstanbul’a sahip olup “Üçüncü Roma Nazariyesi’ni gerçekleştirme”* emeli üzerine kurulduğunu görürüz. Dönem itibariyle bilhassa fikir bazında tarihî gelişim sürecini tamamlayan hâkim zihniyet şu merkezde idi:

- a) Üçüncü Roma, Moskova’dır,
- b) Ruslar, yeni bir İsrail oğullarıdır,
- c) Artık Rusya, hakiki bir Ortodoks Hıristiyan memleketidir,
- d) Ortodoksluk ancak Rusya’da en temiz bir şekilde muhafaza edilebilir.

Neticede 1552’de Kazan’ın işgali ile İslam topraklarında başlayan Rus yayılmacılığı doğu ve batı istikametinde genişleyerek İslam topraklarını ardı ardına esaret altına almaya başladı. 1552’de Kazan’ın düşmesi ile İslam ülkeleri aleyhine başlayan bu işgalci hareket, Kasım 1979 yılındaki Afganistan işgali ile günümüze kadar uzandı⁴⁴.

1917’de Bolşevik İhtilali ile Çarlık Rusyası yıkılarak yerine Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) adı ile yeni bir imparatorluk kuruldu. Artık Çarlık Rusyası’nın yerinde tek partili (Sovyetler Birliği Komünist Partisi), tek liderli (Sovyetler Birliği Komünist Partisi Genel Sekreteri) ve on beş şura cumhuriyeti bünyesinde barındıran federal bir yapı vardı⁴⁵. Ancak bundan sonra da Ruslar, hem Avrupa’da hem de Asya’da yayılmaya devam ettiler⁴⁶. SSCB, işgal ettiği yerler itibariyle 22, 44 milyon

⁴⁴ Bennigsen, Alexandre, *Islam in Soviet Union-General Presentation*, Ankara-1985, s. 5.

⁴⁵ Ayrıntılar için bkz. Devlet, Nadir, *Rusya Tarihi*, s. 165-189; Bushkovitch, Paul, *A Concise History of Russia*, Cambridge University Press, New York 2012, 293-317; Mironov, B. N., “*The Russian revolution of 1917 as a By-Product Of Modernization*”, *Sociological Research*, vol. 53, no. 5, September-October 2014, pp. 81-97.

⁴⁶ Rusların Avrupa ve Asya’da işgâl ettikleri yerler için bkz. Bushkovitch, a. g. e., s. 263-271.

kilometre kare ile dünyanın en geniş topraklarına sahip oldu⁴⁷. SSCB'nin ömrü 75 yıl sürdü. 1 Ocak 1992'de 15 birlik cumhuriyetinin bağımsızlığını ilan etmesi ile dağıldı ve Rusya, 5 milyon kilometreden fazla toprağını kaybetti⁴⁸. Buna rağmen dünyanın en geniş ülkesi hâlen Rusya'dır. Rusların bununla yetinmeyeceği ve fırsatını bulduklarında kaldıkları yerden devam edecekleri âşikardır.

KAYNAKÇA

AHMED CEVDET PAŞA, *Kırım ve Kafkasya Tarihçesi (Halimgiray'ın Gülben-i Hânân'ından hazırlanmıştır)*, Kostantınıyye-1307.

AHMED REFİK, *Büyük Tarih-i Umumî*, İstanbul-1328.

_____, *Tarih-i Medeniyet*, İstanbul-1328.

AKÇURAOĞLU, Yusuf, *Türk Cermen ve Slavların Münâsebât-ı Tarihiyeleri*, İstanbul-1330.

ARAT, R. Rahmeti "Astırhan" İslam Ansiklopedisi, MEB, Eskişehir-2001.

_____, "Astırhan Hanlığı" *Türk Dünyası El Kitabı Coğrafya – Tarih*, I-III, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü yayınları: 121, Seri I, Sayı: A-23, Ankara-1992.

BARTHOLD, Wilhelm, *Uluğ Beg ve Zamani*, Çev. Prof. Dr. İsmail Aka, Kültür Bakanlığı Yayınları/1118, 1000 Temel Eser Dizisi/147, Ankara-1990.

BATTAL Taymas, *Abdullah, Kazan Türkleri-Türk Tarihinin Hazin Yaprakları*, Ankara-1966.

BENNİGSEN, A., C. Lemercier Quelquejay, *Stepte Ezan Sesleri Sovyet Rejimi Altındaki İslam'ın 400 Yılı*, Çev. Nezhir Uzel, Selçuk Yayınları, İstanbul 1981.

⁴⁷ Devlet, Nâdir, S. S. C. B. 'deki Türkler Ağırlıklı Çağdaş Türk Dünyası, Marmara Üniversitesi yayınları No:475, Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları No12, İstanbul-1989, s. 19.

⁴⁸ Devlet, Nadir, Rusya Tarihi, s. 207.

_____, *The Islamic Threat to the Soviet State*, Printed by Croom Helm Australia Pty Ltd, Sydney-1985.

_____, Alexandre, *Islam in Soviet Union-General Presentation*, Middle East Technical University Asian-African Research Group Yayını, Ankara-1985.

BERKOK, General İsmail, *Tarihte Kafkasya*, İstanbul-1958.

BUSHKOVİTCH, Paul, *A Concise History of Russia*, Cambridge University Pres, New York-2012.

DEVLET, Nadir- Nesrin Sarıahmetoğlu (Editörler), *Rusya Tarihi*, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2857-Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 1814, 1. Baskı, Eskişehir, Ocak-2013.

_____, *S.S.C.B. 'deki Türkler Ağırlıklı Çağdaş Türk Dünyası*, Marmara Üniversitesi yayımları No: 475-Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 12, İstanbul-1989.

İBRAHİM HAKKI, *Tarih-i Umumî*, Dersaadet-1305.

İNALCIK, Halil, “*Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569)*” Türk Tarih Kurumu Belleten, Nisan-1948.

KATİB ÇELEBİ, *Tuhfelu'l-Kibar fi Esfari'l-Bihar (Deniz Savaşları Hakkında Büyüklere Armağan)*, I-II, Haz. Orhan Şaik Gökyay, Tercüman 1001 Temel Eserler, İstanbul-1980.

KURAT, Akdes Nimet, “*Altın Ordu devleti*” *Türk Dünyası El Kitabı Coğrafya-Tarih*, I, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: Seri I, Sayı: A-23, Ankara-1992.

_____, *IV-XVII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk kavimleri ve Devletleri*, Ankara 1992.

_____, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları XIII. Dizi-Sa. 17a, Ankara-1987.

_____, *Türkiye ve İdil Boyu (1569 Astarhan Seferi, Ten- İdil Kanalı ve XVI - XVII. Yüzyıl Osmanlı-Rus Münasebetleri)*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Sayı: 151, Ankara-1966.

_____, *Türkiye ve Rusya*, Kültür Bakanlığı Yayınları/1194 Kültür Eserleri Dizisi/150, Ankara-1990.

MİRONOV, B. N, “*The Russian revolution of 1917 as a By-Product Of Modernization*”, *Sociological Research*, vol. 53, no. 5, September-October-2014.

PEÇEVİ İBRAHİM EFENDİ, *Peçevi Tarihi*, Haz. Bekir Sıtkı Baykal, Ankara-1992.

TEMİR, Ahmet, “*Kazan Hanlığı (1437 - 1552) ” Türk Dünyası El Kitabı Coğrafya-Tarih*, C. I, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: Seri I, Sayı: A-23, Ankara-1992.

ÜREKLİ, Muzaffer, *Kırım Hanlığının Kuruluşu ve Osmanlı Himayesinde Yükselişi(1441-1569)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları:98,Seri: III, Sayı: A.26,Ankara-1989.

YILDIZ, Hakkı Dursun (Redaktör), *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. I-XIV, Çağ Yayınları, İstanbul-1989.